

## ERZURUMLU MUSTAFA DARİR'İN EDEBİYAT VE KÜLTÜRÜMÜZE TESİRLERİ<sup>1</sup>

Dr. Mustafa ERKAN  
İTÜ Türk Musikisi Devlet Konservatuarı  
Merkan50@hotmail.com

### Öz

Türk edebiyatında siyer yazma geleneği ve özellikle manzum ve mensur anlatım tarzında ilk olan Darîr, aynı zamanda mevlit yazma ve seçme hadis derleme geleneğini de başlatarak söz konusu türlerde telif edilen eserlere önderlik etmiştir.

Makalede XIV. yüzyıl Türk dili, kültürü ve edebiyatının öncülerinden Erzurumlu Mustafa Darîr'in kısaca hayatı ve eserleri verildikten sonra Darîr'in, meşhur mevlit yazarı Süleyman Çelebi'ye, mevlit geleneğine ve seçme hadis derlemelerine, özellikle *Ferahname* yazarı Hatiboğlu'na etkisi üzerinde duruldu.

Ayrıca Memlük Türkçesi ile Eski Anadolu Türkçesi arasında bağ kurulmasına da vesile olan bu mütevazi yazarın eserleriyle Türk diline, edebiyatına ve kültürüne katkısı ve model oluşu konusu işlendi.

**Anahtar Kelimeler:** Darîr, Darîr ve tesirleri, Mevlit geleneği, Siyer geleneği, yüz hadis.

## MUSTAFA DARIR AND HIS IMPRESSIONS ON OUR LITERATURE AND CULTURE

### Abstract

I explained the short life of Darîr from Erzurum who was a master of fifteenth-century writers, wrote about Turkish language, literature and culture and I introduced his books in this article. Mainly I emphasized his impressions on language, literature and culture and writers who followed him.

He was the first writer who wrote the life of Prophet Muhammed in form of poems and prose. Especially he was also the first poet who portrayed the birthday and life of Prophet Muhammed. I tried to show his impression on Suleyman Çelebi who was the writer of famous poem about birthday and life of Prophet Muhammed.

He was the first writer who brought the tradition of “selected hadith form” from Arabic literature to Turkish literature. I also explained his impressions on following writers and especially Hatiboglu who was the writer of *Farahname* which is a forty selected hadith collection. I focused on his worthy contributions to our language. This modest writer is a very rich source and a model for our literature and culture. He also established a bond between Anatolian Turkish and Memluk Turkish.

**Keywords:** Darîr, Darîr and his impression, Tradition of Muhammed birthday's poem, Tradition of Prophet Muhammed's biography, Hundred hadis, İmpression of Darîr.

<sup>1</sup> Bu yazı “Darir ve Tesirleri” başlığıyla, 21 Nisan 2006'da Kırım Mühendislik ve Pedagoji Üniversitesinde yapılan Uluslararası Kırım Dili ve Kültürü Sempozyumu'na bildiri olarak sunulmuştur.

## GİRİŞ

### DARÎR VE ESERLERİ:

XIV. yüzyılın ikinci yarısında nazım ve nesir türünde eserler veren ve Türk edebiyatında daha çok *Sîretü'n-nebî* adlı eseriyle tanınan Darîr'in hayatına dair kaynaklarda herhangi bir kayda rastlanmaz. Kendisi hakkında bilinenler, yalnız eserlerinin giriş kısmında söyledikleriyle sınırlı kalmaktadır (Darîr, [yz.], 1001: 5b-9b; Darîr, [yz.], 434: 1b-vd.).

Anadan doğma kör olduğu için şiirlerinde "Darîr", bazen de onun yerine "Göz-süz" mahlasını kullanan şairin asıl adı Mustafa'dır. Babasının Yûsuf, dedesinin Ömer olduğu künyesinden anlaşılmaktadır. Adı için kullandığı "Erzenü'r-Rûmî" nisbesi Erzurumlu olduğunu gösterir. Onun Erzurum'da Reşîdüddin lakaplı Erzurum emîrinin zamanında yetiştiği ileri sürülür (Beygu, 1936: 167). Salur Türkmenleri'nden olduğu da söylenmiştir (Köprülü, 1979: 130; Togan, 1970: 272).

Yaptığı tercümelemler Arapça ve Farsçayı çok iyi bildiğini göstermektedir. Kendisinden "Kadı Darîr" diye bahsedilmesi ve önceleri Erzurum'da kadı olduğunun söylenilmesi belgelendirilmeye muhtaçtır (Banarlı, 1971: 367). Bu belki yakın arakadaşı Şeyh Ekmeleddin el-Bâbertî'nin Mısır kadısı olmasından, saraya yakın konumundan ve Türkçe konuşan Sultan Berkuk'a yakınlığından kaynaklanıyor olabilir. Kendisine böyle bir unvan da verilmiş olabilir. Yoksa kadılık yaptığına dair bir bilgi mevcut değildir (Yıldırım-Yılmaz, 2001: 51).

Darîr hicrî 779/1377 yılında Mısır'a gitti. Yaşadığı devirde Erzurum'da meydana gelen birtakım karışıklıklar (Yınanç, 1940: 253; Beygu, 1936: 67-75), Mısır'daki Hanefî fakihî Şeyh Ekmeleddin el-Bâbertî'nin yaptığı davet, bu yolculuğa çıkmasında önemli rol oynamış olmalıdır. Şeyh Ekmeleddin'in aracılığı ile Mısır sultanına ve Atabeg Berkuk'a kendini tanıtmaya imkânını bulup onların teveccühünü kazandı. Kendisinin ifade ettiği üzere güçlü hâfızası, geniş bilgisi, konuşmasının tatlılığı ve çekiciliğiyle çevresinin büyük takdirini kazanan Darîr, geceleri hükümdarın meclisinde sahâbilerin, melik ve emirlerin hayat ve gazâlarını, Şam, Mısır ve Irak'ın fethiyle birlikte çeşitli tarihî kıssaları anlattı. Atabek Berkuk'un arzusu üzerine *Sîretü'n-nebî* tercümesine başladı. Sultan el-Melikü'l-Mansûr 19 Mayıs 1381'de vefat etti. Yerine oğlu Haccî küçük yaşta sultan oldu. İdare fiilen Atabek Berkuk'un eline geçti. Bir süre sonra da Berkuk, sultanın henüz çocuk olduğunu ve idarede yetersiz kaldığını ileri sürerek kendisini meclise sultan seçirdi

(1382), (Tekindağ, 1992: 511). Darîr'in eserini meydana getirebilmesi, Sultan Berkuk'un (1390-1399) teşvikiyledir (Darîr, [yz.], 1001: 6b). Önce atabeg sonra sultan olan Berkuk'un huzurunda geceleri beş yıl boyunca sözlü olarak anlatıp kâtiplere yazdırdığı eserini 790/1388'de tamamladı ve muhtemelen de ona sundu.

İsyanlar ve karışıklıklar sonucu Sultan Berkuk'un tahttan uzaklaştırılması sebebiyle hamisiz kalan Darîr, ailesiyle birlikte önce İskenderiye'ye, oradan da deniz yoluyla Anadolu'ya geçerek Karaman'a ulaştı. Burada dört yıl kadar kaldı. Hayatının sonraki yıllarında kaleme aldığı *Fütûhu's-Şâm Tercümesi*'nin giriş kısmında kendisi için "Mevlevî" nisbesini kullanması onun Karaman'da iken Mevleviliğe intisap ettiği ihtimalini düşündürmektedir (Darîr, [yz.], 434: 1b). 795/ 1392 yılında Şam'a, oradan da Halep'e giden Darîr burada Halep Meliki Emîr Çolpan'ın himayesine girdi. 796/1393'te *Fütûhu's-Şâm Tercümesi*'ni onun adına tamamlayarak kendisine takdim etti. Son eseri *Yüz Hadis ve Yüz Hikâye*'yi de ona sunmuş olmalıdır.

Darîr'in ölüm tarihi bilinmemektedir. Daha siyerini yazdığı sırada yaşının hayli ilerlemiş olduğu Siyer'indeki şu beyitten anlaşılmalıdır "Darîr çün darîr itdün, za'if itdün ü pîr itdün/ İlâhî ana 'afv itgil, işidenler disün âmîn" (Darîr, [yz.], 993: 146b). Hayatının son dönemleri hakkında da bilgi yoktur.

## ESERLERİ:

**1. Yûsuf u Züleyhâ:** *Kıssa-i Yûsuf* olarak da bilinen bu mesnevisini Darîr, 768/1366-67'de Mısır'a gitmeden önce kendi memleketinde iken yazmıştır. Yazılış tarihi bakımından bilinen ilk eseri olan bu 2120 beyitlik mesnevi, konusunu Kur'ân-ı Kerim'deki Yûsuf kıssasından almıştır. Bilinen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde (TY, nr. 311) bulunan eser Leyla Karahan tarafından yayımlanmıştır (Karahan, 1994).

**2. Fütûhu's-Şâm Tercümesi:** Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkîdî el-Medîni'nin *Fütûhu's-Şâm* adlı Arapça eserinin tercümesidir. Eser, Hz. Ebu Bekir ile Ömer devrinde İslâm ordularınca Şam ve çevresinde yapılan fetihleri anlatır. Yer yer manzum kısımları bulunan eser serbest tercüme hâlinde olup üç cilttir. İstanbul'un çeşitli kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunan (Millet Ktp., Ali Emiri, Tarih, nr. 434; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3327, 3328, Fâtih, nr. 4286, Serez, nr. 1866; İÜ Ktp., TY, nr. 133, 134, 135; TSMK, Hazine, nr. 3174, Revan, nr. 1371, 1373; Nuruosmaniye Ktp., nr. 4286) eserin ayrıca çeşitli kataloglarda tanıtılan yazmaları mevcuttur ( TCYK, 1943: 305-307; Karatay,

1961: 164-165); Blochet, 1923: 23 ve Rieu, 1888: 38). Eser üzerinde Nesrin Altun bir doktora çalışması yapmıştır (Altun, 1998). Yüksek lisans ve mezuniyet çalışmaları da yapılmıştır (Kaya, 1981; Yetiş, 1981: 283; Yiğit, 1985: 171-179).

**3. Yüz Hadis ve Yüz Hikâye:** Darîr bu son eserini Emir Çolpan'ın isteği üzerine, Fazlullah b. Nâsırü'l-Gavrî el-İmâdî'nin *Tuhfetü'l-Mekkiyye ve AHBârü'n-Nebeviyye* adlı, eserinden faydalanarak yazmıştır (İst. Ü. Ar. Yz. nr: 862). İmâdî'nin eseri 159 hadisle bazı hadislerden sonra anlatılan kısa hikâyeleri ihtiva eder. Darîr bu eserden seçtiği 100 hadisin her birine bir hikâye ilâve ederek eserini serbest tercüme yoluyla kaleme almıştır. Bilinen en güvenilir nüshası Millet Kütüphanesi'ndedir (Şer'îyye, nr. 1287). Ayrıca eserin, Süleymaniye Kütüphanesi'nde dört [Hacı Mahmud Efendi, nr. 578/ 1; nr. 662 (39 yapraklı eksik ); Pertevniyal, nr. 438, v. 122b-235b; İzmir, nr. 108], İstanbul Atatürk Kitaplığında (Muallim Cevdet, nr. K.14) ve Yapı Kredi Kütüphanesinde birer (nr. 1091); Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Kütüphanesinde iki nüshası (İsmail Saib, nr. I/ 2432; nr. I/ 1112; I/ 2570) da bilinmektedir (Yıldırım-Yılmaz, 2001: 36-39). Eser üzerinde lisans ve yüksek lisans seviyesinde bazı çalışmalar yapılmıştır (Fatma Öztutar, *Yüz Hadis Tercümesi, Gramer İncelemeleri ve Metin*, İstanbul, 1964, Türkiyat Enstitüsü, Tez, nr, 624; Merdan Tufan, *Yüz Hadis ve Yüz Hikâye, Darîr Mustafa b. Yūsuf b. Ömer el-Mevlevî el-Erzene'r-Rumî*, İstanbul 1974, Türkiyat Enstitüsü, Tez, nr. 1477; Mustafa Erkan, Mustafa Darîr, *Yüz Hadis ve Yüz Hikâye*, Ankara, 1979, AÜ, DTCF Türk Dili, yüksek lisans tezi).

**4. Sîretü'n-nebî:** *Tercümetü'd-Darîr* diye de bilinen eser Hz. Muhammed'in hayatını çok geniş bir şekilde anlatır. Darîr bu ünlü eserini Atabeg Berkuk'un istek ve iltifatı üzerine yazmıştır. Bunu şu şiirle anlatır:

Gel iy gözsüz baña bir sîre söyle  
Kim anda sûret ü hem sîret olsun  
Hem anda 'ilm añılsun, 'adl añılsun  
İçinde ma'nî vü ma'rifet olsun  
Bize eğlence olsun dinlemekte  
Yüregümize dahı kuvvet olsun

(Darîr, [yz.], 1001:7a).

Darîr siyerini, İbn İshak'ın (ö. 151/ 768) *Kitâbü'l-Megâzî (Sîretü İbn İshâk, el-Mübtede' ve'l-meb'as ve'l-megâzî)* (Fayda: 1999a: 93-96), İbn Hişâm'ın (ö.218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Fayda, 1999b: 71-73), Ebü'l-Hasan el-Bekrî'nin (ö. VII/13. yy.) *İntikalü envâri mevlid'l-Mustafâ el-muhtâr ve mu'cizâtühû ve megâzih; Sîretü'n-Nebî* ve Vakıfî'nin (ö. 130/747) *el-Sîre* (Fayda, 1997: 474) adlı kitaplarından faydalanarak serbest tercüme yoluyla meydana getirmiştir. Eser nesir olarak yazılmış ama yer yer manzumelerle süslenmiştir.

Siyerin çeşitli kütüphanelerde muhtelif nüshaları bulunmaktadır. Bunlardan belli başlıları Süleymaniye (İsmihan Sultan, nr. 301; Çelebi Abdullah, nr. 251) ve Topkapı Sarayı Müzesi (Koğuşlar, nr. 1001; Revan, nr. 1352; Hazine, nr. 1306) kütüphanelerindeki nüshalardır.

Eser üzerine yapılan bir doktora çalışmasında; yazarı, nüshaları ve tavsifleri, transkripsiyonlu metni, gramatikal indeksi verilmiştir (Erkan, 1986). Ayrıca Emine Kırca, siyerdeki dinî ve tasavvufî unsurları incelemiştir (Kırca, 1991).

Topkapı Sarayı Kütüphanesi için minyatürlenmiş 6 ciltlik bir nüshası da vardır. Nüshanın minyatürlenmesine III. Murad'ın (1574-1597) emri ile başlanmış ve III. Mehmet zamanında tamamlanmıştır. Minyatürler saray ressamı Lutfî Abdullah tarafından yapılmıştır. Minyatürlü nüshalardan 1, 2 ve 6. ciltler Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde, 3. cilt New York Puplic Library'de, 4. cilt Lonra Chester Beattly Library'de, 5. cilt ise özel ellerde ve 5. cildin bir kopyası İstanbul İslâmî Eserler Müzesinde bulunmaktadır. Bu nüshalardaki minyatürler Zeren Tanındı tarafından değerlendirilip yayınlanmıştır (1984).

*Sîretü'n-nebî* ayrıca M. Faruk Gürtunca tarafından sadeleştirilerek de yayımlanmıştır (1977).

**5. Risaletü'l-İslam:** Yıldırım ve Yılmaz, *Yüz Hadis ve Yüz Hikâye*'nin Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi nr. 578 yazmasının 93b- 205 yaprakları arasında bulunan bu nüshanın; hadis kitabından hemen sonra gelmesi, aynı müstensih tarafından 883/1478'de istinsah edilmesi ve üslubundan hareketle Darîr'in böyle bir esere daha sahip olduğu kanaatlerini belirtmişlerdir (Yıldırım- Yılmaz, 2001: 31-32). Bu görüş dil karşılaştırmaları ve başka verilerle desteklenmeye muhtaçtır.

## DARİR'İN EDEBİYAT VE KÜLTÜR HAYATIMIZA TESİRLERİ:

### 1. Siyer ve Mevlit Geleneği Üzerine Etkileri:

Onun bu önemli ve yaygın eseri yüzyıllarca okunmuş, daha sonraki siyerlere örnek ve kaynaklık ederek Anadolu'daki Türk edebiyatı üzerinde kuvvetli tesirler bırakmıştır. Darîr'in, siyer yazma geleneği bile başlı başına Türk edebiyatına yaptığı bir tesirdir. Kendisinden önce yazılmış bir siyer bilmiyoruz. Bu tesir hem kültür hem de dil ve edebiyatı ihtiva etmektedir.

Mesela Darîr; Ebrehe ordusunun gelip büyük bir fülle Kâbe'yi yıkma vakasını anlatırken; Fili Kâbe üzerine sürdüler, fakat o hayvan, yürümedi, Kâbe'yi yıkmadı. O file bazı siyer kitapları “mezzum= kötülenmiş” derlerdi. O mübarek hayvan Kâbe'yi yıkmadığı için ben ona “Mahmud= övülmüş” diye ad verdim, der (Darîr, [yz.], 1001: 77a). Darîr'in hikâyede yaptığı bu tasarrufa binaen daha sonraki tefsir ve siyer kitaplarında bu filin adı hep Mahmut diye anılır.

Siyerde Hz. Muhammed'in doğumunu samimi ve içli duygularla anlatan manzum parçası Türk edebiyatında bir ilk olup Anadolu ve müslüman Türkler arasında yaygın olan mevlit geleneğine öncülük etmiş ve muazzam bir tesir bırakmıştır. Darîr'in Siyeri içinde bulunan mevlit bölümü 55 beyittir (Darîr, 1001: 94b- 96b). Üç bölümlü kaside şeklinde terciibentlerle tertiplenmiştir. Bölüm başı ve sonunda tekrarlanan beyitler besteli söylenmek maksadı taşıdığı intibai vermektedir (Banarlı, 1971: 370).

Özellikle Süleyman Çelebi'nin (ö. 1422?) XV. asırda yazdığı *Vesîletü'n-Necât* (812/1409) adlı meşhur mevlidinin velâdet yani Hz. Muhammed'in doğumunu anlatan bölümünde bazı beyitler neredeyse kelimesi kelimesine Darîr'den nakledilmiştir. İki eserdeki bu kısımlara ait benzer beyitler aşağıdaki tabloda vurgulanarak gösterildi:

| Darîr'in velâdet bölümü   | Süleyman Çelebi'nin velâdet bölümü  |
|---|---|
| <p><b>Rebi'ül-evvel ayı kutlu olsun</b><br/> Hemîşe dil ü dîn kuvvetlü olsun<br/> Rasûl'ün mevlûdi bu ay içinde<br/> Cihânda ma'rûf u meşhur oldu<br/> Nebînüñ anası Âmine Hâtun<br/> Habar virdi bu söz mestur oldu<br/> <b>K'ayun on ikisi isneyn gicesi</b><br/> <b>Harâb olmış evüm ma'mûr oldu</b><br/> <b>Evümden göklere bir nûr çıktı</b><br/> Ki dünyâ toptolu ol nûr oldu<br/> Döşendi bir bisât-ı üns ü sündüs<br/> Havâda illa kim mestûr oldu<br/> <b>Dikildi üç 'alem şarka vü garba</b><br/> <b>Birisi Kâ'bede menşûr oldu</b><br/> <b>Yakîn oldu baña kim Mustafâ'nuñ</b><br/> <b>Vücûda gelmegi destûr oldu</b><br/> İñildedüm yalunuzluz elinden<br/> Ki 'avrat 'özü ile ma'zûr oldu<br/> <b>Divâr yarıldı vü üç hûri geldi</b><br/> Beni gör kim munisüm hûr oldu<br/> <b>Oturdılar yanumda vü önümde</b><br/> Didiler menzilün çün Tûr oldu<br/> .....<br/> <b>Amine aydur ol dem oldu kim uş</b><br/> <b>Vücûda gelür Ahmed kudret-ile</b><br/> <b>Susadum su diledüm içmege ben</b><br/> <b>Elüme sundılar kıf şerbet-ile</b></p> | <p>Ol gice kim doğdı ol Hayrû'l-beşer<br/> Anesi anda neler gördi neler<br/> <b>Ol rebi'ül-evvel ayı nicesi</b><br/> <b>On ikinci gice isneyn gicesi</b><br/> Didi gördüm ol habîbüñ ânesi<br/> Bir aceb nûr kim güneş pervânesi<br/> <b>Berk urup çıktı evümden nâgehân</b><br/> <b>Göklere irdi vü nûr oldu cihân</b><br/> İndi göklerden melekler saf u saf<br/> Ka'be gibi kıldılar evüm tavâf<br/> Hem havâ üzre döşendi bir döşek<br/> Adı sündüs döşeyen anı melek<br/> <b>Üç alem dahı dikildi üç yere</b><br/> Her birisi aydayım nire nire<br/> <b>Mağrib ü maşrikda ikisi anuñ</b><br/> <b>Biri damında dikildi Ka'be'nün</b><br/> <b>Bildüm anlardan ki ol halkuñ yegi</b><br/> <b>Kim yakîn oldu cihâna gelmegi</b><br/> Çünkü bu işler bana oldu yakîn<br/> Ben evümde otururken yalınızın<br/> <b>Yarılıb divâr çıktı nâgehân</b><br/> <b>Üç bile hûri bana oldu 'ıyân</b><br/> <b>Çevre yanuma gelüp oturdılar</b><br/> Mustafâ'yı birbirine muştılar<br/> .....<br/> <b>Âmine aydur çü vakt erdi tamâm</b><br/> <b>Kim vücûda gele ol Hak vehbeti</b><br/> <b>Susadum su diledüm içmeklige</b></p> |

|  |  |
|--|--|
| <p><b>Sovuk kardan dahı ađ ü Őekerden</b><br/> <b>Dahı tatlıdur içdüm lezzet-ile</b><br/> <b>Bu gez bir nûr içinde gark oldum</b><br/> <b>Büridi nûr beni 'ismet-ile</b><br/> <b>Bir ak kuş geldi arhamı sığadı</b><br/> <b>Kanadı birle katı kuvvet-ile</b><br/> Vücûda geldi Őol dem ol vücûd kim<br/> Azîzdür kamulardan 'izzet-ile<br/> <b>Ne kan gördüm ne su gördüm ne ağrı</b><br/> <b>Tođurmadum ben anı zahmet-ile</b><br/> <b>İŐidürem ki dünyâ toldı gulgul</b><br/> <b>Götürüldi hicâblar zulmet-ile</b><br/> <b>Dile geldi divâr u taş u toprak</b><br/> Söze geldi dükeli hikmet-ile</p> | <p><b>Verdiler bir kıf ki dolu Őerbeti</b><br/> <b>Kardan ađ idi vü hem soğuk idi</b><br/> <b>Dahı Őirindi Őekerden lezzeti</b><br/> <b>Soñra gark oldu vücûdum nûr ile</b><br/> <b>Bürüdi beni o nûruñ 'ismet-i</b><br/> <b>Geldi bir ak kuş kanadıyle benüm</b><br/> <b>Arkamı sığadı kuvvetle katı</b><br/> Doğdı ol sâ'atde ol Őâh-ı rüsûl<br/> Kim anuñla buldı 'âlem 'izzeti<br/> <b>Görmedi ağrı vü kan su anesi</b><br/> <b>Çekmedi bir zerre andan zahmeti</b><br/> <b>Yir ü gök gulgule doldı serteser</b><br/> <b>Geldi ol nûr gitdi 'âlem zulmeti</b><br/> <b>Söze geldi vahş ü taysr ü taş ađaç</b><br/> Sözleri cümle Muhammed midhatı</p> |
|--|--|

İki mevlit karşılaştırıldığında özellikle italik dizilen beyitler biraz değişiklikle aynen tekrarlanmışır. Bu da Süleyman Çelebi'nin Darîr'in mevlidini gördüğünü, ondan etkilendiğini açıkça göstermektedir. Olay aynı, sözler birbirine benzemekte, kafiyeler yakın; üsluplar farklı, vezinler farklıdır. Darîr, *mefâ'ilün mefâ'ilün fa'ülün* Süleyman Çelebi ise *fâ'îâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* veznini kullanmışır.

Darîr'in mevlidi sadece Süleyman Çelebi'yi değil, daha sonra yazılan çoğu mevlit metinlerinin ilham kaynağı olmuştur. Bu dönem müellifleri, bunu bir taklitçilik ve intihal olarak da değerlendirmezler, hatta nazirecilik üstatlara bir nevi saygı ve takdir olarak değerlendirilir. Dinî eser telif eden müelliflerin maksadı Allah rızasını kazanma olduğu için sanat kaygıyı gütmenden külfetsiz ve sade bir üslubu özellikle tercih etmişlerdir (Yıldırım - Yılmaz, 2001: 35-36).

## 2. Hadis geleneği üzerine etkileri:

Hadis alanında yazılmış olan ilk Türkçe eser, Harezmi Türkçesi dönemine ait *Nehcü'l-feradis* adlı kırk hadis kitabıdır. Eser Kelderli Mahmud bin Ali tarafından Altın Orda sahası Saray şehrinde 759/1358 yılında kaleme alınmıştır. (Karahan, 1977; Bilgin, 2006: 540-541).

Anadolu sahasında pek çok dini eser yazılmış ama Darîr'e kadar başka hadis kitabı görülmemiştir. Darîr'in *Yüz Hadis ve Yüz Hikâye*'si bu alanda da ilk Türkçe eserdir. Hadis derleme geleneğini başlatması yanında Darîr, hadisleri hikâye ile açıklama geleneğinin de öncüsüdür. Darîr'den sonra gerek kırk hadisler gerekse yüz hadisler hayli yaygınlaşmıştır. Bu konuda araştırmaları bulunan Abdulkadir Karahan bir makalesinde Türkçe kırk hadislerin doksanı geçtiğini belirtir (1977).

Hatiboğlu Mehmet, Darîr'in eserini *Ferahnâme* adıyla mesnevi tarzında yeniden kaleme almış ve II. Murad'a sunmuştur (829/ 1426). Eserdeki hadisler tamamen aynıdır. Eserde Darîr'in bazı cümle ve kelimelerinin Hatiboğlu tarafından tekrarlanması bu kanaati güçlendirmektedir (Coşan, 1965: 93-94; Erkan 1995: 360).

## 3. Na't yazma geleneği üzerine etkisi:

Edebiyatımızda görülen na't, tevhit ve münacat gibi diğer edbî türlerin pek çok örneklerini de ilk defa yine Darîr'in eserlerinde görürüz. Özellikle Siyeri na'tın muhteşem örnekleriyle doludur.

### Münacat örneği:

|                                   |                                    |
|-----------------------------------|------------------------------------|
| İlâhî sen ilâhe'l-'âlemînsin      | Ki rezzâksın hayru'r-rezzâkînsin   |
| Bilürsin işidürsin vü görürsin    | Ne fi'l işler bu kullaruñ bilürsin |
| Senüñ in'âmuñı sen 'âm kılduñ     | Seni bilmezlere in'âm kılduñ       |
| Ganîsin cümleden ger kâfir ola    | Münezzehsin eger müstağfir ola     |
| Anuñçun cümle emrüne zebûndur     | Ki aslı cümleñün bir kâf ı nûndur  |
| Bu 'âciz kullaruñ miskîn kalıpdur | Kamu gümrâh olup bî-dîn kalıpdur   |
| Bu kamu cürm ü eksüklük bularda   | Ulu tağlardan ulu yük bularda      |
| Velî 'afv u kerem rahmet katuñda  | Ki mun'ımsin kamu ni'met katuñda   |

.....

|                                 |                                   |
|---------------------------------|-----------------------------------|
| Kerîmâ iy Rahîmâ sen bilürsin   | Yazuhlu kullara rahmet kılursın   |
| Hacil kılma beni bu kavm içinde | Bu gün bildür seni bu kavm içinde |
| Du'âmı müstecâb eyle İlâhî      | Eğërçi çok durur halkuñ günâhı    |

(Darîr, 1001: 195a-b)

#### **Na't örneği:**

|                                  |                                |
|----------------------------------|--------------------------------|
| Halâyık gördiler bir ay bedrin   | Geyüpdür ton, urunupdur 'imâma |
| Bu ay u gün anuñ yüzi nûrından   | Oupdur gög yüzinde bir 'alâma  |
| Niçe kim gündüzin gögde toğa gün | Rusûle ol gerek gele selâma    |
| Göricek halk ol yüzi münîri      | Ayağ üsdine turdılar kıyâma    |
| Ululuh çün aña erzâni oldı       | Lâyık ol durur anacak ihtirâma |
| Müşerref oldı el-hak ol gelicek  | Hicâz u Yesreb ü 'arz-ı Töhâma |
| Cemî'-i enbiyâlar, evliyâlar     | Cemâ'atdur uyupdur ol imâma    |
| Yürimedi bu yir yüzinde andan    | Yigrek âdamı inan kelâma       |
| Henüz yaşı vü 'umrı ona irdi     | Tolıpdur, mu'cizâtı Rûma, Şâma |
| İlâhî ol Muhammed hurmatı-çun    | İrürgil bu kitâbumı tamâma     |

(Darîr, 1001: 181b)

#### **4. Dile etkisi:**

Darîr Anadolu'da iken kaleme aldığı *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi dışında asıl büyük eserlerini Mısır ve Suriye'de, yani tamamıyla Memlûk sahasında meydana getirmiştir. Bazı Kıpçak ve Azerî lehçesi unsurlarını ihtiva eden bu eserlerin dili esas itibarıyla Eski Anadolu Türkçesi özelliklerini taşımaktadır. Böylece Darîr, Memlûk Türkçesi'nin Oğuzcalaşmasında da etkili olmuştur (İnan, 1953: 53-71; Eckmann, 1965: 35-41; Korkmaz, 1983: 267-274).

Mesnevisinden sonra yazdığı ve nesrin ağır bastığı üç eserinde sanat, hüner göstermek endişesinden uzak, sade ve tabii bir dil vardır. Kitaplarının saraylardaki sohbet meclislerinden başka halk arasında ilgiyle okunup dinlenmesi dilinin bu sadelik ve tatlılığından kaynaklanmıştır.

*Yûsuf u Züleyhâ* mesnevisi dışındaki hacimli eserlerinde nesir esas olmakla beraber Darîr bunlara kendisinden birçok manzum parçalar katmıştır. *Yûsuf u Züleyhâ*'nın yanı sıra *Sîretü'n-nebî* `sinde de yer alan ve bir araya getirildiklerinde büyükçe bir cilt oluşturabilecek şiirleriyle aynı zamanda bir şair hüviyetini gösteren Darîr, mesnevilerindeki bazı gazelleri ve *Sîretü'n-nebî*'deki manzumelerinin bir kısmında lirik şiirin başarılı örneklerini ortaya koyar (TDEA, 1977: 196).

**Kelime hazinesi:**

Darîr'in gerek siyeri, gerekse *Fütuhu'ş-Şam Tercümesi* ve hadis tercümesi hacimli eserlerdir. Binlerce kelime, deyim, ata sözü ihtiva eden bu eserler, Türk dili için zengin birer kaynak durumundadırlar. Bunlardan bazıları bugün Kırım Türkçesinde bile halâ yaşamaktadır. Bu hususda bir fikir vermek maksadıyla müellifin kullandığı bir kısmı arkaik olan Türkçe isim, fiil, edat, deyim ve özlü sözlerden örnekler vermek yerinde olacaktır:

**İsimler:** *arha, ard, arhuncak, añnaru, ark, artuh, aruh, aş, ata, atabeg, aylah, ayruksı, az, bağır, bağırah, barmak, bay, beg, beñiz, bıñar, bil, bilig, bilik ( ok, yay çantası), çakur dikeni, karañu, karañulh, çeri, evdeş, uçmag/ uçmak, tamu, yazuk...*

**Fiiller:** *añla-, añra-, ar-, arın-, arıt-, aş-, atıl-, ayt-, bağda-, bağışla-, bağla-, bah-/bak-, bahış-, başar-, bay-, bayıd-, beñze-, berkit-, bırah-, kiribi-, buñal-, çak-, çavıh-, düş- (in-), el ur-, el ver-...*

**Edatlar:** *añaru, ayruh, berü, bigi, bile, birez, dahı, degin, degil, eyle, gez, gibi, gine, göre, ile...*

**Deyimler:** *ad çıkarmak, adı çıkmak, ad urmak, ahd itmek, ahd kılmak, 'aklı başına gelmek, akli irmek, baltayı ayahlarına urmak, buyruk sürmek, boyun urmak, 'acablamak (şaşırmak), canı başına sıçramak (korkmak), can atmak, can virmek, canlara od dökilmek, eli açuğ, ellerini açmak (dua etmek), fitne kılmak, kan dökmek, güç kılmak, kanına susamak, kanı kurumak, kendine gelmek, nasihat kılmak, söz açmak, kulağ açmak, yanmak yakılmak, yol bulmak, yol kesmek, yol virmek, yüz ağartmak, yüz göstermek, yüz virmek, yüz dutmak (meyletmek), yüz yire urmak, yüzünü toprağa urmak.*

**Özlü sözler, vecizeler:** *Anı ben gögde istedüm bana Hak / Evümde virdi âmennâ vü saddak, Söz kim ağzuñdan çihar, 'Acab menzil durur bu dünye mülki / Kim öldürür sağıri vü kebîri, Ecelden kimse amân bulmadı hiç / Kulından tiz öldürür emîri, Niçeme seyl gürülder dahı kayayı*

yıhar / Kaçan ki bahrı görür mahvolur hayâle döner, Gişinüñ anlayamazsız sözüni / Kaçan anlayasız pes gendüzünü, Kaçan 'ankâ kara kuşdan alıpdur/ Hüner ya ma'rifet ya istifâde, Eger düşman saña söz eyde tatlu / Sen eyele sanma kim döst oldu düşman, Bu dilgûlikde bir fitnesi vardur / Ağudur ger şeker döker dilinden, Kimseyi kim Hak begendi yirmegil / Ol hönı kim Hak döşedi dirmegil, Eger yad olsa düşman hiç kayırma / Kavum düşman olursa dur sefer kıl, Söz didüñ tutgıl sözüni er bigi / İki dillü olmağıl kâfer bigi, Söz kim ağzuñdan çıkar bekle anı / Yohsa senden uş gider Hakk-ı ganî, Gişinüñ niçeme vardur sakalı / Gişi ola mı ol sakal birle, Dahı la'l u dahı incü taş olmaz / Kurımış köklü ağaçlar yaş olmaz, Ölüyi 'ilm-ile kimse uyardır / Kesilmiş eli kimse kola sarmaz, 'İlmi ceht olur niçe kim ceht ider / 'Umır zâyî' gidicek câhil gider, Gevheri yok gişi kaçan bay olur / Mümsik ü mu'cib soñ işi vay olur, Aslı yok güçlü hemişe yol keser / Boğa bigi güçlüdür halkı süser, Uyur baht u tâli'um uyandı, Göğün yiryüzine yoh ihtiyâcı (Ulu kişiler düşkünlere muhtaç değıl), Alaruñ kim 'aklı nâkıs-ıdı 'âkıl gişinüñ işi alara muhâl görindi.

## SONUÇ

Sonuç olarak Darîr, edebiyat ve kültür hayatımızda özellikle siyer, mevlit, na't, münacat, megazi, hadis gibi dinî türlerde kaleme aldığı eserleriyle Türk edebiyatında ilk olması ve çığır açarak geleneğı başlatması yanında kullandığı Türkçe unsurlar ve bilinçli olarak tercih ettiği sade, samimi üslubuyla da örnek önemli bir yere sahiptir. Bu yönleriyle Anadolu Türkçesinin gelişmesinde çok önemli katkıları bulunan Darîr, kendisinden sonra gelen yazarları da derinden etkilemiştir. Ayrıca Erzurumlu Mustafa Darîr, Mevlevî olması ve geniş halk kitlelerini etkileyen pek çok dinî-tasavvufi mesajlar dolayısıyla da önemli bir şahsiyettir (Kırcı, 1991).

**KAYNAKLAR**

- ALTUN, Nesrin (1996), *Erzurumlu Darîr'in Fütuhu'ş-Şam Tercümesi* (açıklamalı dizin) A-Z , C I-II , İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü; Yök Tez Merkezi, nr: 53563, (Yayınlanmamış doktora tezi).
- ASIM, Necip (1916), "Mısır'da Yazılmış Türkmence Kitap", *Darü'l-fünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C 1/1, İstanbul: Edebiyat Fak. Yay.
- BANARLI, Nihat Sami (1971), *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, C 1, İstanbul: MEB Yay.
- BEYGU, Abdurrahim Şerif, (1936), *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, İstanbul: Bozkurt Yay.
- BİLGİN, Azmi (2006), "Nehcül-feradis", *DİA*, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- BLOCHET, Edgard (1923), *Catalogue des Manuscrits Turcs*, C I, 23-24, Paris: Bibliotheque Nationale.
- COŞAN, Esat (1965), *Hatiboğlu Mehmed ve Eserleri*, Ankara: AÜ İlahiyat Fakültesi (Yayınlanmamış doktora tezi)
- DARİR, Mustafa (790/1388) *Siretü'n-nebi: Tercümetü'z-Zarir*, Topkapı Sarayı Ktp., Koşuşlar, nr. 1001; TSMK, Koşuşlar, nr. 993; Darîr, Mustafa, (795/ 1393) *Fütuhu'ş-Şam Tercümesi*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Tarih, nr. 434.
- ECKMANN, Janos (1965), "Memlûk Kıpçakçasının Oğuzcalaşmasına Dair", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* 1964: 35-41, Ankara: TDK Yay.
- ERKAN, Mustafa (1986), *Siretü'n-nebi: Tercümetü'z-Zarir*, Ankara: AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış doktora tezi); Erkan, Mustafa, (1993), "Darîr", *DİA*, C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.; Erkan, Mustafa, (2009) "Siretü'n-Nebî", *DİA*, C. 37, İstanbul: TDV Yay.; Erkan, Mustafa(1995), "Ferahname", *DİA*, C. 12, İstanbul: TDV Yay.
- FAYDA, Mustafa (1999a) "İbn Hişâm" *DİA*, C. 20, İstanbul: TDV Yay.; Fayda, Mustafa, (1999b) "İbn İshak", *DİA*, C. 20, İstanbul: TDV Yay.; Fayda, Mustafa, (2012), "Vakıdî", *DİA*, C 42, İstanbul: TDV Yay.
- GÜRTUNCA, Ömer Faruk (1977), *Mustafa Darîr, Kitâb-ı Siyer-i Nebî: Peygamber Efendimizin Hayatı*, C I-III, İstanbul: Sağlam Kitabevi Yay.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki (1972), *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Katalogu*, III, Ankara: Mevlana Müzesi Yay.
- İNAN, Abdülkadir (1953), "XIII-XV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve Halis Türkçe", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten* 1953: 53-71, Ankara: TDK Yay.
- KARAHAN, Abdülkadir (1977), "İslam- Türk Edebiyatında Kırk Hadislerin Doğuşu, Gelişmesi ve Yayılması", *Kırk Hadis*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- KARAHAN, Leyla, (1994), *Erzurumlu Darîr, Kissa-i Yûsuf: Yûsuf u Züleyhâ*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

- KARATAY, Fehmi Ethem (1961), *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar Katalogu*, C I, 164-165, 334-337, İstanbul: Topkapı Sarayı Müzesi Yay.
- KAYA, Önal (1981), *Fütühu's-Şam Tercümesi I, 1-75b varakları Arası*, Ankara: AÜ DTCF, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- KIRCI, Emine (1991), *Erzurum'lu Kadı Mustafa Darîr'in Siretü'n-Nebi Adlı Eserinde Dinî ve Tasavvufî Unsurlar*, Ankara: Gazi Üniversitesi;Yök Tez Merkezi nr: 17938, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).
- KOCATÜRK, Vasfi Mahir (1970), *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Edebiyat Yayınevi Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (1983), "Erzurumlu Darîr ve Memlûk Türkçesinin Oğuzlaşmasındaki Yeri", *Şükrü Elçin Armağanı*, Ankara: Hacettepe Üni. Yay.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad (1933), "Anadolu'da Türk Dili ve Edebiyatının Tekâmülüne Umumi Bir Bakış", *Yeni Türk Mecmuası*, I/4, s. 287, İstanbul.; Köprülü, M. F. (1979), "Azeri Edebiyatının Tekâmülü", *İA*, C 2, İstanbul: MEB Yay.
- RİEU, P. Charles (1888), *Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum*, London.
- TANINDI, Zeren (1984), *Siyer-i Nebî İslam Tasvir Sanatında Hz. Muhammed'in Hayatı*, İstanbul: Hürriyet Vakfı Yay.
- TEKİNDAG, M. C. Şahabeddin (1961), *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul, s. 55-67; Tekindağ, Şahabeddin (1992), "Berkuk", *DİA*, C. 5, İstanbul: TDV Yay.
- TOGAN, Zeki Velidi (1970), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay., 2. bs.
- Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (1946), C II, 195-196, İstanbul: Dergâh Yay.
- YAVUZ, Kemal (1984), "Erzurumlu Darîr, Hayatı, Eserleri ve Siyerindeki Manzumelerin Muhtevası", *Millî Kültür*, sy. 46, 37-40, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- YETİŞ, Kâzım (1981), "Türkiyat Enstitüsü Kütüphanesindeki Tezlerin Bibliyografyası I", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C XXIII, İstanbul: İÜ Edebiyat Fak. Yay.
- YINANÇ, Mükrimin Halil (1940), "Akkoyunlular", *İA*, C 1, İstanbul: MEB Yay.
- YILDIRIM, Selahattin- Yılmaz, Necdet (2001), *Darîr Mustaf Efendi, Yüz Hadis Yüz Hikâye*, İstanbul: Darülhadis Yay.
- YİĞİT, Mehmet (1985), *Erzurumlu Darîr, Fütühu's-Şam Tercümesi ve Nüshaları Üzerine*", *Türk Kültürü Araştırmaları*, C XXII/ 1-2, Ankara: Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yay.; Yiğit, Mehmet, (1981), *Fütühu's-Şam Tercümesi*, Ankara: AÜ DTCF, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi).